



اشتغال زنان با تأکید بر آسیب‌ها و اولویت‌ها

علی احمد پناهی



پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
پاییز ۱۳۹۷

پناهی، علی احمد، ۱۳۴۹-

اشتغال زنان با تأکید بر آسیب‌ها و اولویت‌ها / علی احمد پناهی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۷.

نه، ۲۹۸ ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۴۴۶: روان‌شناسی: ۴۰)

ISBN: 978-600-298-221-6

بها: ۲۱۵۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه. ص. [۲۶۹] - ۲۹۵: همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. زنان -- اشتغال. ۲. Women -- Employment. ۳. زنان -- اشتغال -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام.

۴. Women -- Employment -- Religious aspects -- Islam. ۵. زنان -- اشتغال -- جنبه‌های روانشناسی.

۶. Women -- Employment -- Psychological aspects. ۷. زنان -- اشتغال -- جنبه‌های اجتماعی.

۸. Women -- Employment -- Social aspects. الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان.

۳۳۱/۴

۱۳۹۷ الف‌پ/۵۳/HD۶۰

۵۲۹۲۸۰۵

شماره کتابشناسی ملی



اشتغال زنان با تأکید بر آسیب‌ها و اولویت‌ها

مؤلف: علی احمد پناهی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ویراستار: سیدعدنان اسلامی

صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: پاییز ۱۳۹۷

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۲۱۵۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)

نمابر: ۰۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۱۵۱-۳۷۱۸۵

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۰۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

www.ketab.ir/rihu

فروش اینترنتی:

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت واقعی بشر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارآیی این‌گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساسی‌ترین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی رحمته‌الله بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به‌عنوان منبع درسی، کمک درسی و منبع مطالعاتی برای دانشجویان عزیز در رشته مطالعات زنان، علوم تربیتی و روان‌شناسی و برای حوزه علمیه خواهران و برای روحانیون، مبلغان دینی، مشاوران خانواده، برنامه‌ریزان فرهنگی و اجتماعی، والدین و همسران گرامی که به‌گونه‌ای با مباحث مرتبط با زنان و به‌ویژه اشتغال و نقش‌های آنان، سروکار دارند نگارش شده است.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی و حوزوی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم اثر، حجت الاسلام والمسلمین علی‌احمد پناهی نیز از ارزیابان محترم حضرت آیت‌الله سیدمحمد غروی‌راد و جناب آقای دکتر عزیزالله تاجیک اسماعیلی سپاسگزاری کند.

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۱
فصل اول: مفاهیم و کلیات	
مقدمه.....	۵
ضرورت و اهمیت پژوهش.....	۷
اهداف پژوهش.....	۹
پرسش‌های پژوهش.....	۱۰
روش پژوهش.....	۱۱
مفاهیم اساسی.....	۱۱
الف) مفهوم کار و اشتغال.....	۱۱
ب) خانواده.....	۱۴
ج) جنس و جنسیت.....	۱۵
د) زنان.....	۱۶
ه) نقش.....	۱۷
و) نقش‌های جنسیتی.....	۱۷
اهمیت کار و فعالیت در آموزه‌های اسلام.....	۱۸
پیامدهای مثبت کار و اشتغال.....	۲۲
الف) پیامدهای تربیتی.....	۲۳
ب) پیامدهای ارزش‌شناختی و اخروی.....	۲۵
ج) پیامدهای اقتصادی و رفاهی.....	۲۷
د) پیامدهای اجتماعی.....	۲۸
ه) پیامدهای روان‌شناختی.....	۳۰
سهیم بودن زنان در پیامدهای کار و فعالیت.....	۳۱
چشم‌اندازی تاریخی به کار و فعالیت زنان.....	۳۱

۳۵	زمینه‌ها و عوامل گرایش زنان به اشتغال.....
۳۶	الف) الگودهی‌های رسانه‌ای، به‌ویژه تلویزیون.....
۳۷	ب) نیاز مالی و فشار اقتصادی.....
۳۷	ج) ارتقاء منزلت اجتماعی.....
۳۷	د) نیل به استقلال مالی.....
۳۸	ه) کم‌ارزش تلقی شدن خانه‌داری.....
۳۸	و) افزایش اوقات فراغت زنان.....
۳۸	ز) چشم و هم‌چشمی و رقابت با خانم‌های دیگر.....
۳۹	ح) مسابقه و رقابت با مردان.....
۳۹	ط) فرار از مسئولیت‌های اصلی زندگی.....
۳۹	ی) احساس مسئولیت نسبت به هم‌نوعان و احساس مسئولیت به جامعه دینی.....
۴۰	ک) عدم آگاهی از نقش‌های اصلی و اولیه.....
۴۲	پیامدهای مثبت اشتغال زنان.....
۴۵	پیشینه تحقیق.....

فصل دوم: مبانی نظری و دانشی اشتغال زنان

۵۳	خانواده و جایگاه آن.....
۵۵	نقش زن و مرد در تحول و موفقیت اعضای خانواده.....
۵۹	تفاوت زیستی و روان‌شناختی زن و مرد.....
۶۰	الف) تفاوت در توانمندی جسمانی و اعضای بدن.....
۶۱	ب) تفاوت در توانایی‌های ذهنی.....
۶۴	ج) تفاوت در ارتباط کلامی و غیر کلامی.....
۶۸	نگاهی به تفاوت‌های عاطفی زن و مرد در چشم‌انداز اسلامی.....
۷۰	نقش‌های شاخص زن و مرد در خانواده.....
۷۱	الف) نقش مدیریتی و تدبیرگری.....
۷۴	ب) نقش عاطفی – جنسی.....
۷۶	ج) نقش مادری و پرورشی.....
۷۸	اهمیت شیردهی و پیامدهای آن.....
۷۹	د) نقش همسری و پشتیبانی.....
۸۰	مصادیق و نمودهای مهم نقش همسری.....
۸۲	ه) نقش تربیتی و جامعه‌پذیری.....
۸۴	جایگاه اثرگذاری تربیتی و الگویی والدین.....
۸۶	خلاصه و نتیجه‌گیری.....
۸۷	پیامدهای آگاهی زن و مرد از نقش‌ها و ظرفیت‌های خویش.....
۸۸	آموزه‌های معطوف به اصلاح نگرش و بینش افراد در اسلام.....

۸۹	الف) لزوم اصلاح نگرش به زندگی دنیوی
۸۹	ب) لزوم برخورداری از اطمینان و یقین قلبی
۸۹	ج) لزوم آگاهی از چالش‌های دنیا و جایگاه انسان نسبت به دنیا

فصل سوم: جنسیت و اشتغال در چشم‌انداز اسلامی

۹۱	مقدمه
۹۳	رویکرد اسلام به اشتغال زنان
۹۳	موضوع اول) جایگاه ارزشی و انسانی زنان
۹۸	موضوع دوم) حق مالکیت زنان
۱۰۱	موضوع سوم) مصادیق و نمودهای زنان شاغل در تاریخ و متون اسلامی
۱۰۲	مصادیق و نمودهای فعالیت‌های زنان در تاریخ اسلام
۱۰۷	موضوع چهارم) ادله ممنوعیت اشتغال زنان
۱۰۷	محور نخست: مشکلات مربوط به اختلاط زن و مرد و پیامدهای آن
۱۱۰	اهمیت و منزلت حیا و پاکدامنی در آموزه‌های اسلامی
۱۱۱	پیامدهای ارزشی و اجتماعی حیا و پاکدامنی
۱۱۶	محور دوم: مباحث مربوط به محدودیت خروج زنان از منزل
۱۲۵	محور سوم: ناهماهنگی اشتغال فراگیر زنان با نقش‌های خانوادگی
۱۳۲	محور چهارم: سازگاری نداشتن ویژگی‌های زنان با برخی مشاغل
۱۳۴	نتیجه‌گیری و جمع‌بندی

فصل چهارم: شاخص‌ترین آسیب‌های خانوادگی و روان‌شناختی

۱۳۹	قابل پیش‌بینی در اشتغال زنان
۱۳۹	مقدمه
۱۴۱	شاخص‌ترین آسیب‌های خانوادگی و روان‌شناختی قابل پیش‌بینی در اشتغال زنان
۱۴۲	الف) اختلال در روابط عاطفی
۱۴۴	ب) ایجاد اختلال در رضایت‌مندی زناشویی
۱۵۰	ج) اختلال در ثبات هیجانی و خود ابرازگری همسران
۱۵۴	د) ایجاد اختلال در ایدئال‌ها و انتظارات همسران از زندگی مشترک
۱۵۶	ه) کاهش انگیزه سپاسگزاری از همسر
۱۵۹	و) اختلال در مدیریت ساختاری و عاطفی خانواده
۱۶۳	ز) اختلال در روابط کلامی با همسر
۱۶۴	ح) اختلال در بهداشت تغذیه اعضای خانواده
۱۶۴	ط) ایجاد آسیب در فرایند آموزش و تربیت فرزندان
۱۶۸	ی) محرومیت از لذت همراهی با فرزند
۱۷۱	ک) ایجاد اختلال در تأمین نیازهای عاطفی و روان‌شناختی فرزندان

ل	نگرانی دائمی و عدم رضایتمندی از ایفای مطلوب نقش مادرانه.....	۱۷۵
م	محروم شدن از فواید فرزندآوری و فرزندپروری.....	۱۷۷
	فواید و آثار مثبت فرزندآوری و فرزندپروری.....	۱۷۹
ن	ایجاد اختلال در شکل‌گیری اعتماد کودکان.....	۱۸۳
س	ایجاد اختلال در فرایند و تحقق دل‌بستگی ایمن در فرزندان.....	۱۸۵
	عوامل مؤثر در شکل‌گیری دل‌بستگی ایمن و نایمن و پیامدهای هر یک از آنان.....	۱۸۹

فصل پنجم: شاخص‌ترین آسیب‌های فرهنگی، اجتماعی و اخلاقی محتمل در اشتغال زنان

	مقدمه.....	۱۹۳
الف	زمینه‌سازی برای تعارض و تعدد نقش در مادران و همسران.....	۱۹۳
	آثار منفی تعارض کار-خانواده و تعارض نقش‌ها.....	۱۹۶
۱	اختلال در کارکردهای فردی، اجتماعی و خانوادگی.....	۱۹۶
۲	اختلال در استحکام، ثبات و رضایتمندی خانواده.....	۱۹۷
۳	اختلال در انگیزه و بازدهی شغلی و خانوادگی.....	۲۰۰
	رویکرد انباشتگی نقش راهی برای تعدیل تعارض و فشار نقش.....	۲۰۱
ب	افزایش خشونت و اختلال کُنشی و رفتاری در خانواده.....	۲۰۳
	مهم‌ترین اختلال کُنشی و رفتاری در خانواده.....	۲۰۵
ج	افزایش بی‌اعتمادی و بدبینی در همسران.....	۲۰۹
د	افزایش ناهنجاری اخلاقی-جنسی.....	۲۱۲
هـ	کاهش و تضعیف عفت و حیای زنان.....	۲۱۵
	پیامدهای عفت و پاکدامنی.....	۲۱۶
و	ایجاد روحیه تقابل و رقابت با همسر.....	۲۱۹
ز	ایجاد زمینه برای ناپایداری در خانواده و ایجاد زمینه برای طلاق عاطفی.....	۲۲۱
ح	موجب عدم تمایل جوانان به تشکیل خانواده و عدم التزام به تعهدات همسری.....	۲۲۲
ط	تضعیف فضای عفت عمومی و کاهش قبح اجتماعی و اخلاقی.....	۲۲۳
ک	ایجاد ناهماهنگی در گرایش طبیعی و ذاتی زنان.....	۲۲۳
	راهکارهای کاهش آسیب‌های اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی اشتغال زنان.....	۲۲۵
الف	ترویج دور کاری.....	۲۲۵
ب	توسعه اشتغالات خانگی.....	۲۲۷
ج	تدوین برنامه آموزشی مدارس و دانشگاه‌ها براساس شرایط جنسیتی.....	۲۲۷
د	رونق مراکز فرهنگی و تجاری تک‌جنسیتی.....	۲۲۷
هـ	اصلاح فضای تبلیغ و رسانه.....	۲۲۸
و	ارزش‌گذاری و اهمیت واقعی دادن به نقش‌های خانوادگی.....	۲۲۹
ز	ایجاد بصیرت در خانواده‌ها.....	۲۳۰
ح	تجدیدنظر در رشته‌های دانشگاهی.....	۲۳۰

۲۳۰ (ط) وضع قوانین مناسب و مصونیت‌بخش
۲۳۱ (ی) تغییر و اصلاح نگرش افراد در معادلات اجتماعی و روابط خانوادگی

فصل ششم: اولویت‌ها و مصلحت‌اندیشی‌ها در اشتغال زنان

۲۳۵ مقدمه
۲۳۷ شغل‌های مناسب برای زنان
۲۳۸ انواع کار از دیدگاه ارزشی و سهم زنان در آنها
۲۳۹ الف) آموزش و پرورش
۲۴۰ ب) تجارت
۲۴۶ ج) کشاورزی و باغداری
۲۵۰ د) دامداری و فراورده‌های دامی
۲۵۱ ه) طبابت و پزشکی
۲۵۲ تناسب گسترده زنان با حرفه پزشکی، آموزشی و زیرشاخه‌های آنها
۲۵۶ و) فعالیت‌های فرهنگی و تربیتی
۲۵۶ ز) خدمات اجتماعی و بهداشتی
۲۵۷ ح) شغل‌های صنعتی، مهندسی و فناوری جدید
۲۵۷ شغل‌های غیر مجاز و ممنوع برای زنان
۲۵۹ شرایط اشتغال زنان سرپرست خانوار
۲۶۰ شرایط شغلی زنان مجرد و زنان فاقد فرزند
۲۶۲ اصول، مؤلفه‌ها و چهارچوب‌های اشتغال زنان
۲۶۲ اصل اول) مجاز و پسندیده بودن فعالیت برای همگان
۲۶۲ اصل دوم) اولویت نخست و ترجیحی برای زنان
۲۶۴ اصل سوم) شغل‌های مجاز و ثانویه برای زنان
۲۶۵ اصل چهارم) ضرورت‌ها و استثناها
۲۶۶ اصل پنجم) رعایت هنجارهای اسلامی در تمام شرایط
۲۶۶ اصل ششم) آینده‌نگری و جامع‌نگری

۲۶۹ منابع و مآخذ
-----	--------------------

نمایه‌ها

۲۹۷ نمایه اصطلاحات
-----	----------------------

پیشگفتار

کار یعنی روح و جان زندگی کار یعنی مایه پابندی
کار اصل رویش و افزودن است خود صدای کار نبض بودن است

اشتغال و کار از مؤلفه‌هایی است که برای پیمودن مسیرهای رشد مادی، روان‌شناختی، معنوی، اجتماعی، بین‌المللی و اخلاقی نقشی بنیادی دارد. کار و تولید برای ادامه زندگی و بقای جامعه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. چرخ‌های اقتصادی، تولیدی و خدماتی هر کشور و منطقه جغرافیایی، با کار و تلاش به حرکت در می‌آید. ملتی که اهل کار، تلاش، تولید و پویایی و نوآوری باشد، ثروتمند خواهد بود و جهان را به تسخیر خود در خواهد آورد. جامعه‌ای که عناصر آن، اهل تلاش و فعالیت هستند، جامعه‌ای سرزنده، فعال، ثروتمند و قدرتمند است؛ در مقابل، جامعه‌ای که آحاد آن، بی‌انگیزه، تنبل، مصرف‌گرای محض، ایستا و بی‌کار باشند، جامعه‌ای فقیر، نیازمند، وابسته، منفعل و کم‌منزلت است.

اشتغال می‌تواند زمینه‌های آسیب‌های اجتماعی، اخلاقی، روان‌شناختی و امنیتی را از بین ببرد و یا به حداقل برساند. در گزاره‌ها و تعالیم اسلامی، نگرشی جامع و نظام‌مند نسبت به کار و فعالیت‌های اقتصادی و تولیدی و خدماتی وجود دارد. در گزاره‌های دینی و در گام نخست، تلاش شده چشم‌انداز دانشی و بینشی عبادی و ارزشی نسبت به کار و فعالیت‌های همه مردم در راستای تأمین مایحتاج زندگی و اداره جامعه انسانی ایجاد شود. در آموزه‌های اسلامی ضمن جهت‌دهی و تشویق افراد (با گزاره‌های الزامی و ترجیحی) به سمت درآمدهای مجاز و کسب حلال، این تلاش و فعالیت در تراز عبادت خداوند و در ردیف مجاهد در راه خدا معرفی شده است.

زنان در گستره تاریخ دوشادوش مردان در فعالیت‌های مختلف سهمیم بوده و در عرصه‌های تولیدی، فرهنگی، خانوادگی و تربیتی سهمی سترگ داشته‌اند. امروزه به‌دلیل شرایط خاص اجتماعی، توسعه صنعت، تکنولوژی و حضور زنان در مراکز تحصیلات عالی، پدیده اشتغال زنان به‌صورت جدی مطرح شده است. گرچه اصل کار و تلاش برای زنان همانند مردان مجاز است؛ اما به‌دلیل موقعیت خاص زنان در خانواده و اجتماع و به‌دلیل حفظ منزلت و کرامت آنان، اشتغال (به معنای امروزی) فراگیر زنان و به‌ویژه در حرفه‌ها و شغل‌های ناهمگون و ناهم‌تراز با ویژگی‌های زیستی، روان‌شناختی و ناهمگون با نقش‌های اولیه آنان، بایستی با ملاحظه ضوابط و چهارچوب‌هایی باشد. گرچه امروزه شاغل بودن زنان به یک امر بدیهی مبدل شده، اما به‌دلیل محروم بودن از الگوی اسلامی با آسیب‌ها و چالش‌های جدی مواجه شده است. بی‌توجهی به هنجارهای اسلامی، اخلاقی، روان‌شناختی و تربیتی در حوزه اشتغال زنان، باعث ایجاد آسیب‌ها و چالش‌های مختلفی در موضوعات مرتبط به زنان و خانواده شده است.

در گزاره‌های اسلامی در راستای مصونیت‌بخشی زنان از آسیب‌های احتمالی چهارچوب‌ها و اصولی برای اشتغال زنان ملاحظه شده است؛ از یک‌سو تلاش شده منزلت و کرامت ارزشی و انسانی زن حفظ شود و از سوی دیگر، به سوی نقش‌ها و فعالیت‌های متناسب و هم‌تراز با موقعیت اجتماعی، خانوادگی و هم‌تراز با ظرفیت‌های زیستی و روان‌شناختی سوق پیدا کنند. در پژوهش حاضر تلاش شده، مضافاً بر بیان نظر اسلام در رابطه با اشتغال زنان به راهبردهای اخلاقی، اجتماعی و روان‌شناختی که می‌تواند باعث مصونیت زنان از آسیب‌های محتمل در حوزه اشتغال بشود، پرداخته شود.

کتاب پیش‌روی برای دانشجویان در رشته‌های مطالعات زنان، علوم تربیتی و روان‌شناسی و برای روحانیون، مبلغان دینی، مشاوران خانواده، برنامه‌ریزان فرهنگی و اجتماعی، والدین و همسران - که به‌گونه‌ای با مباحث مرتبط با زنان و به‌ویژه اشتغال و نقش‌های آنان، سروکار دارند - نگارش شده است. آشنا کردن افراد با اهمیت کار و اشتغال، نگرش اسلام به اشتغال زنان، اصول و چهارچوب‌های اشتغال زنان، آسیب‌های فرهنگی، اجتماعی، خانوادگی و تربیتی محتمل در اشتغال زنان و راهبردهای مصونیت‌بخشی به زنان در حوزه اشتغال، از مباحثی است که در این کتاب به آنها پرداخته شده است. معرفی شغل‌های متناسب برای زنان و تبیین نقش‌های اساسی و اولیه زنان در خانواده و اجتماع، از دیگر مباحث این کتاب است. در این

پیشگفتار ۳

پژوهش تلاش شده با بهره‌گیری از تحقیقات و پژوهش‌های علمی و با بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی و روان‌شناختی، به تبیین و تقریر مباحث پرداخته شود.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم از زحمات همه کسانی که در به ثمر رسیدن این مجموعه ما را یاری کرده‌اند، به‌ویژه از ناظر علمی کتاب استاد عالیقدر آیت‌الله سیدمحمد غروی‌راد و جناب آقای دکتر عزیزالله تاجیک ارزیاب کتاب و از دیگر نیروهای مدیریت تدوین و چاپ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه تشکر و قدردانی کنم.

در پایان، ثواب نگارش این کتاب را به روح بلند و ملکوتی ائمه معصومین علیهم‌السلام، شهدا، علما و والدینم که همیشه از دعای خیرشان بهره‌مند بوده‌ام، هدیه می‌کنم و برای خوانندگان گرامی و به‌ویژه زنان محترم آینده‌ای درخشان، زندگی‌ای سالم و بهره‌مندی از شغلی هم‌تراز با ظرفیت‌های زیستی و روان‌شناختی آنان و مورد رضایت حضرت باری تعالی آرزومندم.

قم- علی‌احمد پناهی

استادیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

رمضان المبارک ۱۴۳۹ قمری

مصادف با میلاد سراسر نور و سرور حضرت امام حسن مجتبی علیه‌السلام

فصل اول

مفاهیم و کلیات

مقدمه

یکی از خصیصه‌ها و شاخصه‌های همزاد با انسان‌ها، میل به سازندگی، فعالیت، پویایی، تولید و نیل به آبادانی و آسایش است. براساس تعالیم قرآنی نیز یکی از اهداف خلقت انسان، آبادانی و عمران زمین و توسعه رفاه بوده است^۱ (هود، ۶۱). به همین علت، کار و تلاش از آغاز زندگی در پهنه زمین، قرین زندگی انسان‌ها بوده است. زنان و مردان از دیر باز همپای یکدیگر بار مسئولیت زندگی را به دوش کشیده و مشغول فعالیت بوده‌اند (وایدانوف، ۲۰۰۴)^۲. اشتغال از مؤلفه‌هایی است که برای پیمودن مسیر رشد مادی، روان‌شناختی، معنوی، اجتماعی، بین‌المللی و اخلاقی نقشی بنیادی دارد. کار و تولید برای ادامه زندگی و بقای جامعه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است، چرخ‌های اقتصادی، تولیدی و خدماتی هر کشور و منطقه جغرافیایی، با کار و تلاش به حرکت در می‌آید. ملتی که اهل کار، تلاش، تولید و پویایی و نوآوری باشد، ثروتمند خواهد بود و جهان را به تسخیر خود در خواهد آورد. جامعه‌ای که عناصر آن، اهل تلاش و فعالیت هستند، جامعه‌ای سرزنده، فعال، ثروتمند و قدرتمند است؛ در مقابل، جامعه‌ای که آحاد آن، بی‌انگیزه، تنبل، مصرف‌گرای محض، ایستا و بیکار باشند، جامعه‌ای فقیر، نیازمند، وابسته، منفعل و کم‌منزلت است. اشتغال می‌تواند زمینه‌های آسیب‌های اجتماعی، اخلاقی، روان‌شناختی و امنیتی را کاهش دهد. جامعه‌ای که فقیر و بیکار است امنیت ملی و اجتماعی نخواهد داشت. منزلت و کرامتی که در سایه کار و تلاش حاصل می‌شود، افزون بر آثار مثبت سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، عامل

۱. هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا؛ خداوند شما را از زمین آفرید و شما را بر آبادانی آن گماشت.

2. Voyddannoff

بازدارنده‌ای از تمایل به گناه و ارتکاب کارهای ناشایست است و باعث جلوگیری از تنزل شخصیت افراد می‌شود؛ زیرا کسی که به کرامت و عزت نفس رسیده است، هیچ‌گاه حاضر نمی‌شود این اعتبار و جایگاه را با انجام کارهای پست و بی‌ارزش ضایع کند. حضرت علی (علیه السلام) در تأیید ادعای فوق فرموده‌اند: آنان که کرامت نفس دارند، هرگز با ارتکاب گناه آن را پست و موهون نمی‌کنند^۱ (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۱۱، ص ۳۳۹). ولتر^۲ کار را بهترین درمان دردهای درونی می‌داند (میلانی فر، ۱۳۷۴، ص ۱۹۹). پاسکال بر این باور است که بیکاری منشأ کلیه مفسد فکری و اخلاقی است (همان). بیکاری باعث تراکم انرژی فراوان در افراد شده و آنها را به سمت انحرافات اخلاقی و اجتماعی سوق می‌دهد. در سخنی حکیمانه می‌خوانیم: اگر نفس را به کاری مشغول نکنی (اگر بیکار باشی)، تو را به خودش مشغول می‌کند و اگر به بندگی و اطاعت مشغولش نکنی به گناه مشغولت می‌کند^۳ (ورام، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۳۴). حضرت علی (علیه السلام) می‌فرماید: اگر سرگرم شدن به کاری موجب سختی، کوشش و رنج است، پس فراغت همیشه موجب فساد و تباهی است^۴ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۴، ص ۴۲۱).

ارزشمندی، مطلوبیت و آثار مثبت اشتغال، منحصر به گروه خاصی نیست و شامل همه افراد جامعه و از جمله زنان نیز می‌شود. کار و فعالیت برای زنان نیز همانند مردان اهمیت دارد و دارای مزایا و آثار مثبت مختلفی است، البته کار و فعالیت زنان به دلیل شرایط جسمانی، روان‌شناختی و اجتماعی ویژه آنان، دارای ضوابط، چهارچوب‌ها و هنجارهای ویژه‌ای است که بیان خواهد شد. امروزه سبک زندگی، به موجب آنچه که رابطه تکنولوژی و انسان و تحول در ساختارهای اجتماعی و خانوادگی اقتضاء می‌کند، شرایط جدیدی را برای مردان و زنان رقم زده است. ناآگاهی افراد از آسیب‌های احتمالی و چالش‌های ممکن در عرصه‌های گوناگون، می‌تواند هزینه‌های مادی، معنوی و فرهنگی زیادی را برای خانواده و ساختار فرهنگی-اجتماعی ایجاد کند؛ بنابراین، ژرف‌اندیشی و تأمل در پدیده اشتغال زنان - که در عصر حاضر به‌طور وسیعی در حال رویش است - می‌تواند آسیب‌های این پدیده نوظهور را به حداقل برساند و امنیت روانی، اجتماعی، خانوادگی و ارزش‌های اخلاقی و دینی آنان را به نحو شایسته تأمین کند.

۱. من کرمت علیه نفسه لم یهنها بالمعصية.

2. Voltaire

۳. النفس إن لم تشغلها شغلك فإن لم تشغلها بالطاعة شغلك بالمعصية.

۴. إن یکن الشغل مجهدة فإتصال الفراغ مفسدة.

پژوهش حاضر ضمن اشاره اجمالی به تفاوت‌های جسمی و روان‌شناختی زن و مرد، به شرایط، ضوابط، محدودیت‌ها و اولویت‌های الزامی و ترجیحی اشتغال خانم‌ها از منظر آموزه‌های دینی، سیره اهل بیت (علیهم‌السلام)، آموزه‌های روان‌شناختی- تربیتی و تحقیقات میدانی، می‌پردازد. همچنین درصدد هستیم مضافاً بر تبیین فواید و آثار کار و فعالیت زنان،^۱ به آسیب‌های احتمالی آنان در ساحت‌های روان‌شناختی، تربیتی، اخلاقی، اجتماعی، امنیتی و خانوادگی (در صورت اشتغال بی‌ضابطه) نیز بپردازیم. در این پژوهش تلاش می‌شود ضمن ارائه راهکارهای کاهش آسیب‌های احتمالی اشتغال بی‌ضابطه زنان، اولویت‌های الزامی و ترجیحی اشتغال زنان را برای دوره‌های مختلف زندگی و افراد مختلف (مجردها، زنان سرپرست و...) معرفی کرده و ضوابط و شرایط اشتغال زنان را تبیین کنیم.

ضرورت و اهمیت پژوهش

فراوانی و تعداد جمعیت زنان با مردان برابری دارد و زنان نیمی از جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند. یکی از مسائل مهم کشورها در طول تاریخ که معمولاً با چالش و اختلاف آراء روبه‌رو بوده، موضوعات مربوط به زنان، به‌ویژه حضور آنها در عرصه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است. در قرن حاضر نیز این چالش و اختلاف نظر تشدید شده به‌گونه‌ای که برخی حضور زنان در عرصه اشتغال و فعالیت تولیدی را از پدیده‌های مهم اجتماعی قرن می‌دانند (هافمن و ایورت،^۲ ۱۳۹۰، ص ۲۴۷). کار و فعالیت برای زنان (قطع نظر از موضوع اشتغال با مفهوم خاص خود) همانند مردان اهمیت زیادی دارد و مورد تأکید گزاره‌های دینی و همچنین مورد تأکید اندیشمندان، مربیان و مصلحان جوامع مختلف است؛ اما اشتغال زنان به معنای فعالیت اقتصادی درآمدزا، فعالیت تولیدی، خدماتی، آموزشی، فرهنگی و... از مباحثی است که در عصر حاضر با چالش‌ها و دیدگاه‌های متفاوت مواجه است.

اگرچه امروزه شاغل بودن برای بسیاری از زنان به یک امر بدیهی و مسلّم بدل شده، اما به‌دلیل ناآشنایی آنان با الگوی صحیح و اسلامی اشتغال زنان و ناآشنایی با چالش‌ها و آسیب‌های احتمالی گسترده، بسیاری از آنان را با مشکلات جدی روبه‌رو خواهد کرد.

۱. مفهوم کار و فعالیت اقتصادی و خدماتی با اشتغال متفاوت است. در مباحث آینده در این باره بحث خواهیم کرد.

2. Hoffman & Averett

بی‌توجهی به هنجارهای اسلامی، هنجارهای تربیتی-روان‌شناختی و ظرفیت‌های زنان در زمینه اشتغال زنان باعث شده است که حتی در جوامع اسلامی نیز از الگوهای کشورهای غربی و با نگرش سرمایه‌داری پیروی شود. با توجه به مشکلات ناشی از این الگوبرداری در زمینه اشتغال زنان، آسیب‌ها و چالش‌های مختلفی برخی زنان را تهدید می‌کند و در آینده نیز این تهدیدها افزایش پیدا خواهد کرد. چالش‌های متعدد خانوادگی، آسیب‌های روان‌شناختی، آسیب‌های اخلاقی، اختلالات روانی، اختلال در فرایند رشد و تربیت افراد و از همه مهم‌تر مشکلات جدی در رابطه با فرزندآوری و فرزندپروری از پیامدهای مهم اشتغال بی‌ضابطه زنان است. اشتغال زنان گرچه فوایدی همانند بهبود وضعیت اقتصادی خانواده، اثبات قابلیت‌های زنان در عرصه‌های اجتماعی، کسب مهارت‌های اجتماعی و جامعه‌پذیری و... دارد (هادسون و همکاران، ۲۰۰۰)؛ اما اگر با رعایت چهارچوب‌ها و هنجارهای لازم انجام نشود، آسیب‌های جدی در پی دارد، به‌گونه‌ای که فواید اشتغال آنان را نسبت به این آسیب‌ها، کم‌ارزش و غیر قابل توجیه می‌سازد (خیری، ۱۳۸۵).

اشتغال زنان به‌دلیل استعدادهای خاص آنان و به‌دلیل نقش‌های ویژه زنان در تعاملات اجتماعی و خانوادگی، شرایط و ضوابط ویژه‌ای را اقتضاء می‌کند، چنانچه اشتغال زن با ویژگی‌های زیستی و روان‌شناختی و با نقش‌های مورد انتظار و اولیه آنان سازگاری و هماهنگی نداشته باشد، در همه ابعاد زندگی از جمله رضایت زناشویی، تربیت فرزند، سلامتی روحی و جسمی زن و... تأثیر منفی خواهد داشت (منصور و دادستان، ۱۳۷۴، ص ۱۵۰-۱۵۱؛ رایس، ۱۳۸۷، ص ۲۰۵-۲۰۶ و استیون،^۱ ۲۰۰۴). فوهر^۲ و همکاران (۱۹۹۹) در بررسی رابطه تفاوت‌های جنسیتی و حمایت اجتماعی دریافتند که گرچه زنان به‌واسطه دسترسی بیشتر به شبکه‌های اجتماعی، حمایت بیشتری نسبت به مردان دریافت می‌کنند - هر چند حمایت اجتماعی سلامت روانی را در پی دارد - اما به‌دلیل اشتغال بی‌ضابطه، پریشانی‌های روانی بیشتری نسبت به مردان تجربه می‌کنند. نتایج پژوهش تسچ رومر^۳ و همکاران (۲۰۰۷) نشان می‌دهد که سلامت ذهنی زنان با مردان در غرب متفاوت است و زنان میانگین پایین‌تری در سلامت ذهنی داشته‌اند. دراری کات میلز^۴ (۲۰۰۹) در پژوهشی به این نتیجه دست یافت که

1. Steven E

3. Tesch-Romer

2. Fuhrer, S.A

4. Drury, Kate-Mills

دختران مدارس تک‌جنسیتی شایستگی اجتماعی و اعتماد به نفس بیشتری در مقایسه با دختران مدارس مختلط دارند.

با مطالعه و دقت در قرآن کریم، روایات رسیده از معصومین (علیهم‌السلام) و منابع تاریخی معتبر نیز درمی‌یابیم که اشتغال زنان، به معنای کار درآمدزا، هیچ ممنوعیتی در آموزه‌های اسلامی ندارد، اما باید اشتغال آنان متناسب با روحیات، جایگاه اجتماعی، خانوادگی و با رعایت هنجارهای اخلاقی و دینی (به‌ویژه عدم اختلاط) باشد (نساء، ۳۲؛ قصص، ۲۳؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۶، ص ۹؛ طبرانی، بی تا، ج ۲۴، ص ۲۶۵ و ۲۶۴ و حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۷، ص ۲۳۶).

پژوهش‌های مختلف نشان می‌دهد که اگر اشتغال زنان متناسب با شرایط جسمی، روان‌شناختی و نقش‌های اصلی آنان نباشد، آسیب‌های اخلاقی، تربیتی، روان‌شناختی، اجتماعی و خانوادگی به‌دنبال خواهد داشت (بومن، ۱۹۹۸، ص ۲۴، به نقل از استیون، ۲۰۰۴ و آماتو، ۲۰۰۳).

به‌دلیل فقدان پژوهش مناسب، اسلامی، علمی و کاربردی در زمینه الگوی اشتغال زنان و راه‌های پیشگیری و کاهش مشکلات پیش‌گفته، این پژوهش شکل گرفت تا با بررسی ملاک‌ها و معیارهای اسلام در زمینه اشتغال زنان (متناسب با تفاوت‌های روان‌شناختی و زیست‌شناختی بین زن و مرد در حوزه اشتغال) به تبیین ضوابط، محدودیت‌ها و چهارچوب اشتغال زنان از نگاه اسلام و آموزه‌های روان‌شناختی و تربیتی اقدام شود. همچنین به مهم‌ترین آسیب‌های اشتغال بی‌ضابطه زنان در حوزه آسیب‌های روان‌شناختی، تربیتی، معنوی، خانوادگی، فرزندپروری و اجتماعی پردازد. در این پژوهش به اولویت الزامی و ترجیحی زنان در حوزه اشتغال نیز توجه خواهد شد.

اهداف پژوهش

در هر پژوهش و کنکاش علمی-تخصصی، معرفی و تبیین اهداف پژوهش ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است و محقق باید اهداف تحقیق و چشم‌انداز مطالعات خود را به روشنی بیان کند. در تحقیق حاضر اهداف زیر پیگیری و بررسی خواهد شد:

۱. تبیین تفاوت مفهوم کار و اشتغال از دیدگاه گزاره‌های اسلامی، علوم اجتماعی و روان‌شناسی؛
۲. تبیین اهمیت، جایگاه ارزشی، مزایا و پیامدهای مثبت کار و تلاش از چشم‌انداز گزاره‌های اسلامی و روان‌شناختی؛

۱۰ اشتغال زنان با تأکید بر آسیب‌ها و اولویت‌ها

۳. معرفی اولویت‌های الزامی و ترجیحی زنان در نظام خانواده و تعاملات اجتماعی؛
۴. تبیین چهارچوب‌ها، شرایط و ضوابط اشتغال زنان در دوره‌های مختلف زندگی و شرایط خاص خانوادگی (مثل زنان سرپرست خانوار، مجردها و زنان فاقد فرزند و...);
۵. تبیین آسیب‌های احتمالی اشتغال بی‌ضابطه زنان در چشم‌انداز و گستره زندگی انسان؛
۶. تبیین معیارها، ضوابط و چهارچوب‌های اسلامی در رابطه با اشتغال بانوان؛
۷. تبیین بایسته‌ها و ضرورت‌های اشتغال زنان به منظور مصونیت بخشی از آسیب‌ها؛
۸. بررسی آسیب‌های (روان‌شناختی، خانوادگی، اجتماعی و تربیتی) اشتغال بی‌ضابطه زنان از نگاه علمی و دینی؛
۹. معرفی شغل‌های مناسب برای زنان با استدلال‌های دینی و علمی؛
۱۰. معرفی و تبیین راهکارهای پیشگیری اولیه و ثانویه از آسیب‌های اشتغال زنان؛

پرسش‌های پژوهش

- محقق درصدد است در پژوهش و مطالعه خود به سؤالاتی که در پی می‌آید، با بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی، روان‌شناختی و تربیتی پاسخ گوید:
۱. تفاوت اشتغال در گزاره‌های اسلامی و علوم رفتاری و اجتماعی چیست؟
 ۲. جایگاه ارزشی و اهمیت اشتغال در گستره حیات دنیوی چیست؟
 ۳. پیامدهای مختلف اشتغال در زندگی کدام است؟
 ۴. اولویت الزامی و ترجیحی زنان در نظام خانواده و تعاملات اجتماعی و از چشم‌انداز اسلامی چیست؟
 ۵. التزام زنان به نقش‌های هم‌تراز با ویژگی‌های جسمی و روان‌شناختی آنان چه پیامدهای مثبتی در پی دارد؟
 ۶. چهارچوب‌ها و ضوابط اشتغال زنان از دیدگاه آموزه‌های دینی کدام است؟
 ۷. معیارهای علمی و روان‌شناختی در اشتغال زنان چیست؟
 ۸. چه تفاوتی میان زنان مجرد و زنان سرپرست خانوار با زنان دارای همسر و فرزند در معیارهای اشتغال وجود دارد؟
 ۹. آسیب‌های محتمل روان‌شناختی، خانوادگی و تربیتی اشتغال بی‌ضابطه زنان از نگاه علمی و اسلامی چیست؟

۱۰. با ملاحظه ظرفیت‌های روان‌شناختی، زیستی و نقش خانوادگی و اجتماعی زنان، چه شغل‌هایی برای زنان مناسب است و توصیه می‌شود؟

۱۱. راهبردها و راهکارهای پیشگیرانه از آسیب‌های اساسی اشتغال زنان چیست؟

روش پژوهش

طبق تقسیم‌بندی تحقیقات علمی براساس هدف، پژوهش حاضر در ردیف تحقیقات بنیادی، تحلیلی و کاربردی قرار می‌گیرد. همچنین از روش توصیفی-تحلیلی و اجتهادی نیز بهره گرفته می‌شود، یعنی پس از گردآوری و دسته‌بندی مباحث و توصیف آنها به تحلیل و جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از هر کدام پرداخته و به راهبردهای آنها نیز اشاره می‌شود. به دیگر سخن، در تحقیقات توصیفی، محقق به دنبال چگونه بودن موضوع است و می‌خواهد بداند پدیده، متغیر یا مطلب چگونه است. این تحقیق وضع موجود را بررسی می‌کند و به توصیف منظم و نظام‌دار وضعیت فعلی می‌پردازد. تحقیقات بنیادی-نظری تحقیقاتی هستند که اطلاعات و مواد اولیه تحقیق در روش کتابخانه‌ای گردآوری می‌شود و سپس با روش‌های مختلف استدلال، مورد تجزیه و تحلیل کیفی قرار گرفته و نتیجه‌گیری می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۸۱). از آنجا که این پژوهش از سوی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی، روان‌شناختی و تربیتی و از دیگر سو، مبتنی بر نتایج اطلاعات و تحقیقات انجام گرفته توسط دیگر پژوهشگران است، پژوهشگر پس از بررسی گزاره‌های اسلامی و روان‌شناختی و نتایج پژوهش‌های میدانی، به تبیین آسیب‌های روان‌شناختی، تربیتی، اجتماعی و...، اشتغال بی‌ضابطه زنان می‌پردازد و به راهبردهای پیشگیرانه در رابطه با اشتغال زنان می‌پردازد؛ همچنین در این پژوهش، تفاوت‌های جنسیتی در اشتغال، ملاک‌ها و معیارهای اشتغال زنان، شغل‌های مناسب برای زنان و چهارچوب‌های اسلامی اشتغال زنان، بیان می‌شود. در پژوهش حاضر به اولویت‌های الزامی و ترجیحی زنان در سیستم خانواده و در مشارکت‌های اجتماعی آنان نیز پرداخته می‌شود.

مفاهیم اساسی

الف) مفهوم کار و اشتغال

«اشتغال» در لغت و در زبان فارسی به معنای به کاری پرداختن، مشغول شدن، به کاری درگیر شدن، به کاری سرگرم شدن، سرگرمی و گرفتاری به فعالیتی معین (لغت‌نامه دهخدا، ذیل واژه

اشتغال؛ معین، ذیل واژه اشتغال) تعریف شده است. «اشتغال» در اصطلاح یعنی داشتن فعالیتی متشکل از اعمال و کارهای فکری (ذهنی و اندیشه‌ای)، دستی (بدنی و فیزیکی) که مفید بوده و هدفش تولید کالا و خدمات است و در مقابل آن به‌طور معمول، مزد، حقوق و پاداش پرداخت می‌شود. به بیان دیگر، اشتغال می‌تواند به‌عنوان انجام وظایفی تعریف شود که متضمن صرف کوشش‌های فکری و جسمی بوده و هدفشان تولید کالاها و خدماتی است که نیازهای انسانی را برآورده می‌کند.

گیدنز (۱۳۷۸، ص ۵۲۸) اشتغال را به معنای شغل یا کاری می‌داند که در مقابل مزد یا حقوق منظمی انجام می‌شود. برخی اشتغال را فعالیت‌های اقتصادی در بخش‌های رسمی (شامل، اقتصاد، صنعت، خدمات، کشاورزی (قدیر، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۲) و فعالیتی که به منظور تهیه و تولید کالا و خدمات اقتصادی انجام می‌شود (علویون، ۱۳۸۱، ص ۱۹)، اطلاق کرده‌اند. اشتغال به کار، معمولاً وضعیتی است که توسط مراجع و مراکز آماری و اقتصادی هر کشور با بیان ویژگی‌های معین تعریف می‌شود، مثلاً مرکز آمار ایران شاغل را چنین تعریف کرده است: «کلیه جمعیت ده ساله و بیشتر که در هفت روز پیش از مراجعه مأمور سرشماری به کاری اشتغال داشته‌اند و در این مدت [به‌طور متوسط] روزی هشت ساعت یا بیشتر کار کرده‌اند شاغل محسوب شده‌اند» (مریدی و نوروزی، ۱۳۷۳، ص ۵۲). بنابراین در اصطلاح متعارف اشتغال به کارهای تمام‌وقت، دارای مزد و عمدتاً بیرون از خانه اطلاق می‌شود.

واژه اشتغال در ادبیات غربی نیز ترجمه واژه انگلیسی employment است و به معنای فعالیت در یک پیشه، کسب، تجارت و فعالیت درآمدزا به کار برده شده است. اشتغال همچنین به فعالیت و کار و به‌ویژه کاردرآمدزا، فعالیت تعهدآور (تمام‌وقت و پاره‌وقت) و موظفی الزام‌آور (هورن‌بای، ۲۰۰۶، ص ۵۰۰) تعریف شده است.

ابوت و والاس (۱۳۸۰، ص ۱۱۶) بر این باورند که واژه اشتغال معمولاً به هر فعالیتی اطلاق می‌شود، اما امروزه و در عصر صنعتی، با شکل جدیدی از اشتغال روبه‌رو هستیم که عمدتاً سه ویژگی دارد: انجام فعالیت در زمان مشخص و منظم؛ دریافت مزد در قبال ساعات کار؛ وجود فاصله میان محل کار و محل زندگی که گاه از آن به فاصله گرفتن مصرف از تولید تعبیر می‌شود. این تعریف از کار، فعالیت خانه‌داری و فرهنگی و شبیه آن را که منجر به تولید کالا نمی‌شود،

نادیده گرفته است؛ در حالی که فعالیت‌های فرهنگی، خانه‌داری، آموزشی و بهداشتی از مهم‌ترین کارها و فعالیت‌ها به حساب می‌آیند. امروزه اشتغال را معمولاً به همان معنایی که در غرب رایج است به کار می‌برند؛ یعنی کار درآمدزا. به دیگر سخن، شاغل به کسی می‌گویند که در ازای کار، دستمزدی دریافت کند (خیری، ۱۳۸۵). اشتغال به این معنا، زاینده تمدن و فرهنگ غرب است.^۱

کار نیز دست‌کم در دو معنا استعمال می‌شود:

الف) به معنای شغل و حرفه دستمزدی (ترجمه work) که به هر فعالیت بدنی یا فکری منجر به تولید کالا یا ایجاد خدمت، اطلاق می‌شود. به تعبیر دیگر، حرفه یا کسبی که شخص بدان اشتغال دارد، کار است. (معین، ۱۳۷۱، ج ۲، ص ۲۴۲۲).^۲

ب) به معنای اعم، هر آن چیزی است که انرژی برای صرف می‌شود؛ چه رسمی باشد چه غیررسمی، مزدبگیر باشد یا فی سبیل الله. این معنا از کار، کار خانگی، خانه‌داری، پرورش فرزند، فعالیت زنان روستایی در بخش کشاورزی و مواردی نظیر آن را شامل می‌شود (خیری، ۱۳۸۵). در گزاره‌های اسلامی مراد از اشتغال و کار همین معنای اعم است و در گزاره‌های اسلامی نیز زن و مرد به آن تشویق شده‌اند. شهید مطهری در این باره می‌نویسد: «همه ملزمنند کار کنند و حصول کارشان الزاماً به اجتماع تعلق دارد». ایشان بر این باورند که مراد از کار در منابع دینی همین مفهوم است (مطهری، بی‌تا، ج ۲۰، ص ۱۰۵).

تعریف و هدف پژوهشگر از کار در این پژوهش، همه فعالیت‌های اقتصادی، صنعتی، فرهنگی، خدماتی، کشاورزی، دامداری، تربیتی، آموزشی، خانه‌داری و... (اعم از فعالیت موظفی، درآمدزا، فی سبیل الله، فعالیت رایگان و...) است و هدف از واژه اشتغال معنای اصطلاحی آن (به‌ویژه در بحث آسیب‌ها)، یعنی فعالیت مشخص، الزامی، بیرون از منزل و همراه با دریافت پاداش مادی^۳ است. تعداد روزهای فعالیت و ساعات صرف شده در هر روز نیز باید به‌گونه‌ای باشد که عرفاً اشتغال صدق کند و قابل توجه باشد.

۱. همان‌طور که پیشتر اشاره شد، اشتغال و شغل در فرهنگ اسلامی و دینی جایگاه مهمی دارد و عمدتاً اشتغال و کار به یک معنا ملاحظه شده است.

۲. این تعریف از کار تقریباً به معنای اشتغال است.

۳. البته در مواردی ممکن است برای رضای خدا و یا به نیت دیگری باشد، ولی چنانچه بیرون از منزل باشد، الزامی باشد و دارای ضوابط خاص خود باشد، اشتغال به معنای امروزی بر آن صادق است.

ب) خانواده

صاحب‌نظران تعریف‌های متعددی برای خانواده^۱ ارائه کرده‌اند؛ به‌طور معمول هر تعریفی به جنبه خاصی از خانواده توجه داشته است. در یک تعریف خانواده را گروه صمیمی و خانگی مرکب از اشخاصی تلقی نموده که با پیوندهای خونی، روابط جنسی و یا پیوندهای حقوقی با هم در ارتباطند (مارشال، ۱۳۸۸، ص ۳۹۵-۳۹۷). برگس و لاک خانواده را گروهی متشکل از افرادی می‌دانند که از طریق پیوند زناشویی، هم‌خونی یا پذیرش، با یکدیگر به‌عنوان شوهر، زن، مادر، پدر، برادر، خواهر و فرزند در ارتباط متقابلند و فرهنگ مشترکی پدید آورده و در واحد خاصی زندگی می‌کنند (ساروخانی، ۱۳۷۹، ص ۲۵۵). بورديو بر این باور است که خانواده مجموعه‌ای از افراد خویشاوند است که از طریق ازدواج، نسب، یا فرزندخواندگی به یکدیگر متصل هستند و زیر یک سقف زندگی می‌کنند؛ یعنی خانواده بر دو اصل خویشی و همزیستی متکی است (بورديو، ۱۳۸۰، ص ۱۸۰). مرداک خانواده را یک گروه اجتماعی می‌داند که اعضای آن به وسیله دودمان، ازدواج یا فرزندخواندگی با یکدیگر پیوند برقرار می‌کنند و نیز کسانی که در زندگی با هم از تشریک مساعی در تأمین درآمد، اقتصاد زندگی و نگهداری از فرزندان برخوردار هستند (منادی، ۱۳۸۵، ص ۱۳) و...

خانواده نهادی است متشکل از افرادی که با عادات، نیازها و خواسته‌های متفاوت با یکدیگر زندگی می‌کنند و ادراک فردی و تحول شخصی - خانوادگی آنان تحت تأثیر بازخوردها و تعامل‌های آنان است (سوینک و گاریپ،^۲ ۲۰۱۰). خانواده یعنی یک گروه متشکل از دو نفر یا بیشتر (که یکی از آنها سرپرست خانوار است) که از طریق تولد، ازدواج، فرزندخواندگی و یا سکونت با همدیگر مرتبط بوده و با هم زندگی می‌کنند (دیوید و همکاران، ۲۰۱۱، ص ۴). در چشم‌انداز گزاره‌های اسلامی و جامعه دینی می‌توان خانواده را کوچک‌ترین و ساده‌ترین و عمومی‌ترین واحد اجتماعی تلقی کرد که براساس ازدواج قانونی و شرعی یک مرد و حداقل یک زن تشکیل می‌شود و با تولد فرزندان توسعه می‌یابد.

با توجه به تعاریف گوناگون از خانواده و با توجه به گزاره‌های حقوقی و اخلاقی اسلام نسبت به خانواده، می‌توان خانواده را از پدیده‌ترین گروه‌های صمیمی دانست که از طریق پیوند خونی یا زناشویی قانونی و شرعی تشکیل شده و بینشان روابط عاطفی، جنسی، اخلاقی، شرعی و حقوقی

1. Family

2. Sevinc & Garip

نظام‌مند حاکم است و شامل زن و مرد، فرزندان (خونی و نسبی) و اجداد می‌شود؛ همچنین هر یک از افراد دارای نقش‌ها و مسئولیت‌های مشخص بوده و اهدافی را دنبال می‌کنند.

ج) جنس و جنسیت

جنسیت در لغت برای اشاره به مرد یا زن بودن افراد به کار می‌رود (لغت‌نامه دهخدا، ذیل واژه جنسیت). در زبان انگلیسی تا پیش از سال ۱۹۶۰، دو واژه جنس و جنسیت برای اشاره به مفهوم زن، مرد و خنثی به کار می‌رفت، اما فمینیست‌ها از سال ۱۹۶۰ میلادی به تدریج واژه «sex» را برای اشاره به «جنس» زن و مرد و با توجه به تفاوت‌های آناتومی و ویژگی‌های زیست‌شناختی، به کار بردند و واژه «gender» به معنای جنسیت را برای اشاره به ویژگی‌های متفاوت روان‌شناختی و رفتاری که در چهارچوب جامعه و فرهنگ خاصی شکل گرفته است، به کار بردند (فریدمن، ۱۳۸۱، ص ۲۷)؛ بنابراین، جنسیت تحت تأثیر عوامل زیستی، اجتماعی و فرهنگی شکل می‌گیرد (هاید، ۲۰۱۳^۱، ص ۳؛ بستان، ۱۳۸۸، ص ۳). به دیگر سخن، جنس واژه‌ای است با مفهوم نسبتاً محدود که صرفاً به ویژگی‌های بیولوژیکی مادرزادی مرتبط با تولید مثل اشاره دارد، مانند کروموزم‌های جنسی یا ارگان جنسی؛ در مقابل، جنسیت مفهوم گسترده‌ای دارد و به ویژگی‌های روان‌شناختی و طبقه‌بندی‌های اجتماعی شکل گرفته در فرهنگ انسانی اشاره دارد (ماتلین، ۲۰۰۸^۲، ص ۵-۶).^۳ در مطالعات جامعه‌شناختی، نیز «جنس» و «جنسیت» را در دو معنای متفاوت به کار می‌برند: «جنس» هر ویژگی جسمی است که در زن و مرد یافت می‌شود و آنان را به لحاظ جسمی از یکدیگر جدا می‌کند. «جنسیت» ویژگی‌های روانی هر یک از این دو جنس است (گیدنز، ۱۳۷۶، ص ۱۵۶). به‌رغم اینکه بسیاری از فمینیست‌ها تفاوت جنسیتی را ساخته اجتماع می‌دانند، بسیاری از محققان روان‌شناسی و علوم اجتماعی، ایده فمینیست‌ها را رد کرده و معتقدند که برخی از تفاوت‌های جنسیتی طبیعی و ذاتی است و اعتقاد دارند که زن و مرد به‌طور طبیعی و زیستی، گرایش به برخی فعالیت‌ها و نقش‌های خاص دارند (استیون، ۲۰۰۴). ذات‌گرایی^۴ بر این باور است که جنسیت یک ویژگی بنیادی و تغییرناپذیر است که در درون افراد

1. Hyde, Janet Shibley

2. Matlin

۳. البته برخی واژه جنس را برای رفتارهای جنسی و جنسیت را برای استناد کردن به مردان و زنان به کار می‌گیرند (هاید، ۲۰۱۳، ص ۴).

4. Essentialism

رشد می‌کند. براساس این دیدگاه، همه زنان ویژگی‌های روانی مشترکی دارند که با ویژگی‌های مردان متفاوت است. اینها اعتقاد دارند که ویژگی‌های روانی زنان پدیده‌ای جهانی است؛ البته پژوهش‌های میان فرهنگی این ادعا را تأیید نکرده است. خلاصه اینکه برخلاف بسیاری از فمینیست‌ها که تفاوت‌های جنسی طبیعی را انکار می‌کنند و منشأ بیشتر تفاوت‌های زن و مرد را عوامل محیطی می‌دانند، برخی نظریه‌ها بر این نکته تأکید دارند که مجموعه گسترده‌ای از تفاوت‌های طبیعی جسمی و روحی، شامل تفاوت در زیست‌شناسی تولید مثل، تفاوت در نیازهای جنسی، تفاوت در قوای ادراکی و عواطف و تفاوت در قدرت جسمی بین دو جنس زن و مرد وجود دارد (بستان، ۱۳۸۹، ص ۱۳).

با جستجو و ژرف‌نگری در گزاره‌های دینی می‌توان ادعا که پایه زیست‌شناختی پاره‌ای از تفاوت‌های جنسی (تفاوت زن و مرد) در متون اسلامی مفروض گرفته شده است. دلالت گزاره‌های دینی بر پذیرش این فرض در برخی موارد، مانند تفاوت امیال جنسی مرد و زن، به قدر کافی روشن است؛ بنابر پاره‌ای روایات، این تفاوت از آغاز آفرینش انسان، یعنی زمان آدم و حوا وجود داشته است.^۱ روایات دیگری نیز دلالت دارند که تفاوت زن و مرد در امیال شهوانی به آفرینش الهی بازمی‌گردد؛ هرچند این تفاوت را بیشتر باید تفاوت کارکردی یا کنش‌ورانه تلقی کرد.^۲ با وجود تفاوت‌های روان‌شناختی زن و مرد، به‌ویژه در زمینه عاطفی و عقلانی، نمی‌توان احتمال دخالت عوامل محیطی را در شکل‌گیری یا دست‌کم تقویت این‌گونه تفاوت‌ها نادیده گرفت و آن را با آموزه‌های دینی ناسازگار تلقی کرد. برخی مطالعات روان‌شناختی نیز حکایت از این دارد که جنسیت و تفاوت جنسی را نمی‌توان دو مقوله^۳ کاملاً جدا از هم تلقی کرد؛ بلکه باید آن را یک طیف یا پیوستار^۴ در نظر گرفت. چه بسا نگاه دومقوله‌نگری به جای نگرشی پیوستاری باعث سوء تعبیرهایی در درک تفاوت زن و مرد شده است. آنچه در این تحقیق مد نظر است، جنس (sex) زن و مرد است و نه جنسیت (gender) آنها.

د) زنان

مقصود از «زنان»^۵ در این پژوهش به‌طور مشخص جنس مؤنث در برابر جنس مذکر است که شامل سه گروه خاص می‌شود: زنان متأهل (دارای خانواده به‌معنای همسر و یا همسر و

۱. در مباحث آینده به این روایات پرداخته شده است. ۲. اشاره به آیه ۲۱ سوره روم.

3. dichotomous

4. continuum

5. female or women

فرزند(ان)؛ زنان سرپرست خانواده (زنان بیوه مطلقه یا دارای همسر متوفی یا زنان بدسرپرست که همسر به دلیل ناتوانی جسمی یا روانی کار نمی‌کند)؛ زنان مجرد (دخترانی که هنوز ازدواج نکرده‌اند یا پس از ازدواج بدون فرزند متارکه کرده‌اند). بنابراین، اشتغال زنان در این پژوهش شامل هر سه گروه می‌شود.

ه) نقش

واژه نقش^۱ از واژه‌هایی است که در حوزه‌های گوناگون از جمله بازیگری، جامعه‌شناسی، روابط میان‌فردی، روان‌شناسی اجتماعی و... کاربرد دارد. درباره مفهوم و معنای نقش، تعاریف متعددی متأثر از اهداف، مبانی فکری و گرایش‌های خاص بیان شده است. برخی نقش را به مجموعه‌ای از رفتارهای مورد انتظار از افراد در موقعیت و جایگاهی که دارند، تعریف کرده‌اند (جاناتان،^۲ ۱۳۷۸، ص ۱۰۴). منزلت به پایگاه اجتماعی یک فرد در یک گروه و یا به رتبه یک گروه در مقایسه با گروه‌های دیگر اطلاق می‌شود و نقش به آن رفتاری اطلاق می‌شود که دیگران از دارنده یک منزلت معین انتظار دارند (کوئن، ۱۳۷۰، ص ۵۷). نقش، یعنی رفتار مورد انتظار از فردی که موقعیت معینی را گرفته است (گیدنز، ۱۳۷۶، ص ۷۹). نقش، یعنی انتظارات رفتاری که از زن و مرد در خانواده می‌رود و این انتظارات عمدتاً متأثر از هنجارهای فرهنگی، اجتماعی و اعتقادی آن جامعه است و هر مرد و زنی به‌عنوان ارکان تشکیل‌دهنده خانواده معمولاً به آنها ملتزم هستند (اولسون و دیفرین،^۳ ۲۰۰۷، ص ۱۸۸).

خلاصه اینکه هر فردی در موقعیت و جایگاهی که قرار دارد و عنوانی را به خود اختصاص داده است (زن، مرد، پدر، مادر، مدیر و...)، باید انتظارات مربوط به آن موقعیت را برآورده کند که به آن ایفای نقش گفته می‌شود.

و) نقش‌های جنسیتی

نقش‌های جنسیتی^۴ مجموعه‌ای از هنجارهای رفتاری مربوط به زنان و مردان در یک فرهنگ معین هستند که بخشی از هویت اجتماعی فرد را تشکیل می‌دهند. هر جامعه مبتنی بر نوع و جنس زیستی خاص هر فرد و متناسب با قواعد و ارزش‌های هنجاری خویش تعیین می‌کند چه

1. role

2. Jonatha H. Turner

3. Olson & DeFrain

4. gender roles

رفتاری برای یک فرد مناسب است؛ برای نمونه، جامعه و هنجارهای اجتماعی و ارزشی حاکم بر آن مشخص می‌کنند که قدرت‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی با مردانگی بیشتر پیوند دارد تا زنانگی. ساختارهای سنتی جنسیت اغلب پدرسالارانه است. انتظارات جنسیتی به‌عنوان کارکرد با دیگر عضویت‌های گروهی مانند قومیت، کلاس، نژاد، جهت‌گیری جنسی و ناتوانی متفاوت است (بالو^۱ و همکاران، ۲۰۰۸). دیوید و جون^۲ (۲۰۱۱، ص ۱۹۱-۱۹۵) نقش را به معنای تصورات غالبی که در هر فرهنگ و جامعه‌ای از وظایف و کارکردهای زن و مرد دارند، می‌دانند. از دیدگاه اسلام نیز مراد از نقش‌های جنسیتی (نقش زن و مرد) انتظارات و توقعات مطرح شده در گزاره‌های اسلامی از زن و مرد در ساختار خانواده و جامعه است که گاهی به نحو وجوبی (الزامی) و گاهی به نحو استحبابی (ترجیحی) و گاهی با تشویق مستقیم و ضمنی، در آموزه‌های حقوقی و اخلاقی اسلام مطرح شده است.^۳

اهمیت کار و فعالیت در آموزه‌های اسلام

در گزاره‌ها و تعالیم اسلامی، نگرشی جامع و نظام‌مند نسبت به کار و فعالیت اقتصادی و تولیدی و خدماتی وجود دارد. در یک نگاه کلان‌نگرانه، از کار و تلاش به‌عنوان عمود و محور برخورداری از نعمت‌های دنیوی و اخروی یاد شده است^۴ (نجم، ۳۹-۴۱). در گزاره‌های اسلامی ارتباطی وثیق و محکم بین فعالیت‌ها و تلاش‌های دنیوی با تأمین حیات اخروی وجود دارد. امام سجاد (علیه السلام) در این زمینه می‌فرماید: خداوند! از تو می‌خواهم که تا در دنیا مرا زنده نگاه داری و معاشی به من بدهی که در همه حالاتم از آن توان گیرم و با آن در این دنیا برای آخرت خود اندوخته فراهم آورم^۵ (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۱، ص ۳۹۴). حضرت علی (علیه السلام) فرموده است: اگر جویای رستگاری هستی

1. Ballou

2. David H , Olson & John DeFrain

۳. برای مطالعه بیشتر در رابطه با نقش‌ها و به‌ویژه نقش زن و مرد در نظام خانواده ر.ک: علی‌احمد پناهی، نقش زن و مرد در خانواده.

۴. وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى * وَ أَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى * ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى؛ و اینکه برای انسان جز حاصل تلاش او نیست و [نتیجه] کوشش او به زودی دیده خواهد شد. این آیات در پی بیان آن است که حقیقت و ذات انسانی در اثر ممارست و حرکات ارادی و افعال اختیاری صالح و طالح و نیکو و نکوهیده صورت می‌گیرد؛ یعنی حقیقت انسانی همان محصول عملیات و افعال اختیاری است که به جا می‌آورد و سیرت و ذات خود را کسب می‌نماید (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱، ص ۴۳۲).

۵. أَسْأَلُكَ حُسْنَ الْمَعِيشَةِ مَا أَبْقَيْتَنِي مَعِيشَةً أَقْوَى بِهَا فِي جَمِيعِ حَالَاتِي وَ أَتَوَصَّلُ بِهَا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا إِلَى آخِرَتِي.

غفلت و بیهودگی را رها کنید و جدیت و تلاش را پیشه خود سازید^۱ (لیثی واسطی، ۱۳۷۶، ص ۱۶۳). حضرت امیرالمؤمنین (علیه السلام) همچنین فرمودند: کسی که کارش وی را به جایی نرساند، نسب (ریشه خانوادگی) او وی را به جایی نرساند^۲ (نهج البلاغه، حکمت ۲۳)، یعنی در سایه کار و تلاش می توان به کمالات مادی و معنوی است پیدا کرد. در تعالیم و آموزه ها افزون بر اینکه زن و مرد به تلاش و جدیت و فعالیت تشویق شده اند، بهره مندی از بسیاری از مواهب مادی، معنوی، تربیتی و روان شناختی نیز در سایه کار و تلاش ممکن شده است.^۳ در بسیاری از سخنان معصومان (علیهم السلام) به روش های گوناگون (کنایه ای، صریح و ضمنی) به پیامدهای مثبت کار و فعالیت اشاره شده است. در گزاره های دینی و در گام نخست تلاش شده چشم انداز دانشی و بینشی عبادی و ارزشی نسبت به کار و فعالیت های آحاد مردم در راستای تأمین مایحتاج زندگی و اداره جامعه انسانی، ایجاد شود. در گزاره های اسلامی تلاش شده است ضمن جهت دهی و تشویق افراد (با گزاره های الزامی و ترجیحی) به سمت درآمدهای مجاز و کسب حلال^۴ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰، ص ۱۱)، این تلاش و فعالیت را (طلب روزی حلال) در تراز عبادت خداوند^۵ (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۰۰، ص ۹)، در ردیف مجاهد در راه خدا^۶ (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۵، ص ۸۸)

۱. إِنْ كُنْتُمْ لِلنَّجَاةِ طَالِبِينَ فَأَوْفُوا الْعُقُودَ وَاللَّهُوَ وَالزُّمُومَا الْإِجْتِهَادَ وَالْحِدَّ.

۲. مَنْ أَبْطَأَ بِهِ عَمَلُهُ لَمْ يُسْرِعْ بِهِ [حَسْبُهُ] نَسْبُهُ.

۳. گفتنی است گرچه اصل کار و فعالیت برای زن و مرد توصیه شده است، اما این به معنای مجاز بودن هر شغلی برای زنان نیست؛ بلکه اشتغال زنان ضوابطی دارد که در فصول بعدی به طور مفصل بحث خواهد شد.

۴. قَالَ الْبَاقِرُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَيْسَ مِنْ نَفْسٍ إِلَّا وَقَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَهَا رِزْقًا حَلَالًا يَأْتِيهَا فِي عَافِيَةٍ وَ عَرَضَ لَهَا بِالْحَرَامِ مِنْ وَجْهِ آخَرَ فَإِنْ هِيَ تَنَاوَلَتْ شَيْئًا مِنَ الْحَرَامِ قَاصِّهَا مِنَ الْحَلَالِ الَّذِي فَرَضَ لَهَا وَ عِنْدَ اللَّهِ سَوَاهُمَا فَضْلٌ كَثِيرٌ وَ هُوَ قَوْلُهُ وَ سَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ؛ خداوند برای هر کس روزی حلالی مقرر داشته که به سلامت به او خواهد رسید. از سوی دیگر روزی حرام نیز روزی او قرار داده است که اگر انسان روزی خود را از آن حرام به دست آورد، خداوند در عوض روزی حلالی را که برای او مقدر کرده است از او باز خواهد داشت و غیر از این دو روزی (حلال و حرام) روزی های فراوان دیگری نیز نزد خداوند هست.

۵. قال رسول الله ﷺ: الْعِبَادَةُ سَبْعُونَ جُزْءًا أَفْضَلُهَا طَلَبُ الْحَلَالِ؛ عبادت هفتاد جزء دارد و بهترین جزء آن طلب حلال است. الْعِبَادَةُ عَشْرَةٌ عَشْرَةٌ أَجْزَاءٍ تِسْعَةٌ أَجْزَاءٍ فِي طَلَبِ الْحَلَالِ؛ عبادت ده جزء دارد و نه جزء آن در طلب حلال است.

۶. عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: الَّذِي يَطْلُبُ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مَا يَكْفِي بِهِ عِيَالَهُ أَعْظَمُ أَجْرًا مِنَ الْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ؛ ابو الحسن الرضا علیه السلام گفت: کسی که در طلب روزی می کوشد و فضل خدا را می جوید تا مخارج اهل و عیال خود را کفایت کند، اجر و پاداش او از مجاهد راه خدا بیشتر است.

و هم‌رتبه آمرزیده شدگان^۱ (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ص ۲۸۹) قرار بدهد. در آموزه‌های دینی به روش‌های گوناگون تشویق به فعالیت و کسب درآمد به‌واسطه تلاش‌های خویشتن شده و این تلاش را ارج نهاده و از عوامل رستگاری، دریافت پاداش، از عوامل نجات در روز قیامت^۲ (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۰، ص ۹) و از تسهیل‌کننده‌های همشینی با اولیاء الهی و وارد شدن بر بهشت^۳ (همان، ص ۱۰)، شمرده است. بیکاری و تبلی^۴ (همان، ج ۱، ص ۱۲۲) از دیدگاه آموزه‌های دینی از عوامل محرومیت و خسران معرفی شده است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: کسی که تن به کار ندهد و در اصلاح امور معیشتی خود کوتاهی و سستی کند، از امور دنیا خیر و بهره‌ای نخواهد برد^۵ (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۸۵). کارگری (به معنای فعالیت و تلاش) و تلاش در چشم‌انداز قرآن کریم، سیره و سبک زندگی انبیاء الهی و امامان معصوم، برجسته و مشهود است. تلاش افراد در راستای اهداف متعالی زندگی مادی و معنوی ستوده شده است^۶ (نجم، ۳۹-۴۱). خداوند درباره کار و تلاش و برخوردار بودن حضرت داود از حرفه و صنعت می‌فرماید: و به او فنّ زره سازی را که به سود شماست آموختیم، تا شما را در جنگ‌ها از آسیب‌های سخت سلاح‌ها حفظ نماید^۷ (انبیاء، ۸۰). حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: خداوند به حضرت داود علیه السلام وحی فرمود که تو بنده خوبی هستی به شرط آنکه از بیت‌المال ارتزاق نکنی و با دستانت خویش کار کنی.^۸

۱. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ بَاتَ كَالًّا مِنْ طَلَبِ الْحَلَالِ بَاتَ مَغْفُورًا لَهُ؛ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فرمود هر که شب را خسته از طلب حلال بگذراند آمرزیده شده است.

۲. مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ مَرَّ عَلَى الصَّرَاطِ كَأَلْبَرِقِ الْحَاطِفِ. مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ نَظَرَ اللَّهُ إِلَيْهِ بِالرَّحْمَةِ ثُمَّ لَا يُعَذِّبُهُ أَبَدًا.

۳. مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ خَلَا فُتِيحَ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ يَدْخُلُ مِنْ أَيِّهَا شَاءَ. مَنْ أَكَلَ مِنْ كَدِّ يَدِهِ كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي عِدَادِ الْأَنْبِيَاءِ وَ يَأْخُذُ ثَوَابَ الْأَنْبِيَاءِ.

۴. عَلَامَةُ الْكِسْلَانِ أَرْبَعَةٌ: يَتَوَانِي حَتَّى يُفْرَطَ وَ يُفْرَطُ حَتَّى يُصْبِعَ وَ يُصْبِعُ حَتَّى يَأْتَمَ وَ يَضَجِرُ؛ نشانه‌های تبلی، چهار چیز است: به اندازه‌ای (در کار) سستی می‌ورزد که به کندی و تفریط می‌گراید و چنان کندی می‌کند که (اصل کار را) فرومی‌گذارد و چندان فروگذاری می‌کند که گنهکار و دلمرده می‌شود (تبلی، سبب پژمردگی روحی انسان، از دست دادن فرصت‌ها و تباهی عمر می‌شود. خدا و رسولش نیز چنین صفتی را نکوهیده می‌دانند).

۵. مَنْ كَسَلَ عَنْ طَهْوَرِهِ وَ صَلَاتِهِ فَلَيْسَ فِيهِ خَيْرٌ لِأَمْرِ آخِرَتِهِ وَ مَنْ كَسَلَ عَمَّا يُصْلِحُ بِهِ أَمْرَ مَعِيشَتِهِ فَلَيْسَ فِيهِ خَيْرٌ لِأَمْرِ دُنْيَاةٍ.

۶. وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى وَأَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يَرَى ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاءَ الْأَوْفَى؛ و اینکه برای انسان جز حاصل تلاش او نیست و [نتیجه] کوشش او به زودی دیده خواهد شد و سپس هرچه تمام‌تر وی را پاداش دهند.

۷. وَ عَلَّمْنَا صَنْعَةَ لُبُوسٍ لَكُمْ لَتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ.

۸. کار و تلاش و تکیه بر توانمندی‌های خویش در این روایت توصیه شده است.